

VLADIMÍR FORST

O RODNÉM KRAJI KARLA TOMANA

V jednom ze svých dopisů z Paříže (18. 1. 1909) píše Karel Toman svému celoživotnímu příteli Emanuelu Haunerovi: „Nejsem člověk velkých měst. Zůstanu všude já, Antonín Bernášek z Kokovic, příliš zdravý na smrt a zase slabý na výboj ve světě. Ale neztratím se a neprodám se nikomu.“ (Karel Toman, *Člověk a básník 1947*, str. 80.) To je nepochybně výrok velmi podstatný, už proto, že byl učiněn v dopise. V nich totiž nejméně působí autocenzura, i když ani tu nemůžeme vyloučit jistou míru stylizace. Stejně tak nemůžeme vyloučit ani vliv celkové situace básnickovy, o níž se dovídáme v tomtéž dopise, že nebyla příliš valná. Toman doslova píše: „Nemám bytu a tluču špačky, jak se dá. Píšu však něco, snad si pomohu. A když bude nejhůř, vydám se na pouť, na jih, k moři, ač bych nerad opustil, co jsem začal v Paříži.“ (Tamtéž, str. 79n.) Ale zas, viděno z druhé strany, v podobné situaci Toman nebyl ponejprv, a přece se znovu a znovu vydával na nové cesty po západoevropských metropolích. Proto právem píše o Tomanovi F. X. Šalda: „Ale co jest, tuším, jeho ryzím vlastnictvím, to, co bych nazval jeho duševním klimatem: evropský vzduch, který visí nad jeho mnohými básněmi. Toman, a to zůstane jeho ctí, první zhlédl velikoměstský západní Paříž a Londýn a pochopil a vyslovil jejich jezích nové divoké družnosti, hlad, bídu, vzdor jejich chudiny, bratrství jejich utrpení, temný žár odboje a msty za viny tříd privilegovaných i jiskry příštích požárů v nich doutnajících...“ (F. X. Šalda, *O umění*, 1955, str. 276.) To je ovšem, jak říká Šalda, starý Toman, kdežto nový Toman, který podle Šaldy začíná Verši rodinnými a Měsíci, doplnil to, co chybělo, a tak, jak můžeme dále číst v citovaném Šaldově článku, „vznikají nyní verše pokory, víry, lásky, návratu k zemi, zabydlené ne již stíny a siluetami, nýbrž teplými bytostmi věcí a lidí“ (tamtéž, str. 277).

Potíž je ovšem jen v tom, že to, co jsme citovali z Tomanova dopisu Haunerovi, bylo napsáno v r. 1909, abychom parafrázovali F. X. Šaldu, tedy v době starého Tomana, neboť Měsíce nového Tomana jsou až r. 1918 a Verše rodinné obsahují verše z let 1914 až 1917. A přece ona věta: Zůstanu všude já, Antonín Bernášek z Kokovic, znamená onen ná-

vrat k zemi, o němž mluvil Šalda. Řešení je jediné, v Tomanovi, už v onom starším, latentně existovala novější fáze, stále v něm existoval dialektický svár mezi oním nesentimentálním tulákem po západních metropolích a člověkem, jehož bratr vypřáhl koně a zaposlouchal se do hlasů zvonů rodné země, míněno velmi konkrétně a ohraničeně.

Konkrétní prostředí, a v to počítaje rodnou zem a rodný kraj, je u básníků typu Karla Tomana, tedy básníků symbolistických, ve značné nevýhodě proti tvůrcům starším. Tak například v samé blízkosti Tomanova rodiště v Kokovicích je rodiště jiného literárního tvůrce, ovšem prozaika starší generace, Václava Beneše Třebízského. Je to vesnice Třebíz, vzdálená od Kokovic necelou hodinku chůze a přímou čarou ještě daleko méně. Beneš Třebízský žil ve svém rodišti velmi málo, vlastně jen jako dítě a gymnazista, kdy docházel do Slaného. Avšak jeho literární dílo by v mnohém mohlo posloužit za průvodce po rodném kraji. Už názvy povídek a črt Na slánských stínadlech, Povídka z Poohří, Tuřany a jiné to dosvědčují, a témata a obsahy jednotlivých prací nám řeknou ještě daleko víc. Totéž platí i pro kritické realisty, pracující s tematikou vesnickou, jako např. Tereza Nováková, K. V. Rais a další. Pro české, ale i jiné symbolisty je příznačné, že místa, o nichž v jejich literárních dílech jde, přímo nepojmenovávají. Poznamenáváme, že to platí i pro jiné, neboť právě z míst blízkosti Tomanova rodiště máme takový příklad stálého nepřímého pojmenování dějiště uměleckých děl. Tímto příkladem je dílo slovenského symbolika, největšího básníka slovenské moderny Ivana Kraska, který v Klobukách (ty jsou asi kilometr východně Kokovic a bude o nich ještě řeč) nejen prožil sedm let, ale napsal v nich vlastně, až na nějaké výjimky, celé své umělecké dílo, včetně sbírek *Nox et solitudo* a *Verše*. Nejen prožil a napsal, ale do svého díla i vložil celé místní prostředí, jak se můžeme z jeho veršů dohadovat a celkem oprávněně dokazovat. A přitom existuje snad jen jedna jediná báseň, v níž se o tomto místu mluví. Je to několik veršů básně Bilichovské konvalinky, která vznikla jako ohlas výletu do bilichovských lesů jihozápadně od Klobuk, s rodinou a malou dcerkou ředitele klobuckého cukrovaru, v němž Krasko (vlastně Ing. Ján Botto) pracoval. Krasko však tuto báseň otiskl až po víc než padesáti letech po napsání, patrně mu svým konkrétním umístěním zcela nevyhovovala.

Poněkud podobná situace je i u Karla Tomana, i když zde klíčová báseň nepředchází, ale tvoří závěr, vlastně jakýsi epilóg díla. Je to báseň V Klobukách na Dušičky 1938, kterou básník uveřejnil 6. 11. 1938 v Lidových novinách. Není třeba podrobně vysvětlovat, co znamenal podzim roku 1938, vztah titulu veršů a dne otištění ukazuje, že báseň skutečně vznikla po návštěvě hřbitova, na němž jsou oba básníkovy rodiče pochováni. Kokovice nemají ani kostel ani hřbitov.

Báseň V Klobukách na Dušičky 1938 je celkem málo známá, nebyla nikdy pojata do díla, tak jako většina pozdních vzniklých Tomanových veršů. Byla otištěna v 2. svazku Díla Karla Tomana a potom v různých výběrech. Fr. Buriánek ji cituje celou ve svém doslovu k Tomanovým Básním z r. 1971. Svým plným obsahem dává klíč k dalším Tomanovým veršům starším, ocitujeme proto její text v úplnosti:

„Tuňanských zvonů tuším hlas,
kvělických lkání zaléhá sem.
Pokleknuv, hroby, mezi vás,
rozkolník osamělý dál jsem.

Hřbitove, duši víru dej
a požehnání domoviny
v ten zrádný čas, v zlý vlasti děj,
a odpusťte mi moje viny.

Nebudu výt s tím panstvem. Chci v tvou hlínu,
ať s prachem předků, s českou zemí splynu.“

V první řadě je zřejmé, že báseň dává klíč k jiné skladbě, a to k básni Doma na hřbitově, z r. 1926. Básni přikládal Toman zřejmě značný význam, byla v závěru knížky Stoletý kalendář a původně celého Tomanova díla, následována jen symbolizujícím, velmi zaokrouhleným a ne příliš konkrétním Zátáším. Ponechme stranou vlastní obsah básně, který je nesmírně zajímavý svou živoucí dialektikou, vnitřním svárem života a smrti, jak o tom svědčí zejména prvá a poslední strofa. Ponechme stranou i básníkovy pocity, když stojí nad hroby svých rodičů, a všimněme si především celkové scenerie místa, kde Tomanovi rodiče navždy odpočívají. Klobucký hřbitov leží na rovince, těsně nad údolím Zlonického potoka, v němž je ukryta v podstatě celá obec Klobuky. Dosahuje až ke hraně, od níž se rovinka láme v dosti příkrrou stráň, spadající do zmíněného údolí. Z této hrany je podivuhodně, až neobvykle rozsáhlý rozhled po okolí, především západním a jižním směrem, kde mírně zvlněná krajina stoupá k Panenskému Týnci a Třebízi. Je to krajina bez lesů, které se jako čárka na obzoru objevují až na Džbánů, asi šest až osm kilometrů za Bilichovem a Žerotínem. Pole, oživená drobnými lesíky a skupinami stromů, jsou v měsíci květnu překrásně zelená, mezi bílé svítícími vesnicemi nejbližší jsou Kokovice, rodná ves Tomanova. To je tedy ono širé kolo, v němž je rozestřeno dějství básníkovy mládí. Obraz kola má přirozeně více významů, ale vzhledem k přirozeným přírodním podmínkám rodného místa má zcela přesně i tento, možno říci geografický význam. Motiv mládí, respektive dětství stojí za připomínku i proto, že je u Tomana velmi vzácný, totiž motiv vlastního dětství, pokud se v jeho verších mluví o raném mládí, pak jde vesměs o básníkovy syny, což však už není v žádné souvislosti s Tomanovými rodnými místy. Také v básni, z které jsme vycházeli, v básni V Klobukách na Dušičky 1938, není o dětství ani písmeno. Avšak je u Tomana pravidlem, že věci, jevy u něho existují, i když nejsou přímo a bezprostředně pojmenovány. Koněčně není bez zajímavosti, co o mládí říká sám Toman, a to za dost zvláštních okolností. František Pražák vydal v r. 1939 knihu Děťství vynikajících lidí českých, která je v podstatě podivnou antologií výroků různých umělců, vědců, politiků atd. o vlastním dětství. Tam, kde Pražák nemohl najít žádný publikovaný materiál a bylo to možné, napsal přímo tomu, kdo ho zajímal. Tak tomu bylo i u Tomana, který Pražákovi mimo jiné napsal: „Ale mé dětství jde se mnou životem, necítím, že bych je býval ztratil, vidím je, žiji a dýchám jím stále.“ (František Pražák: Děťství vynikajících lidí českých, Turnov 1939, str. 19.)

Tato Tomanova úvaha nad vlastním dětstvím ovšem přímo koresponduje s onou větou z dopisu z r. 1909, totiž že všude zůstane Antonínem Bernáškem z Kokovic. Jde však o to, jak se obě tato jakási zásadní vyhlášení projeví v literárním básnickém díle.

Zdá se, že i v tomto směru může pomoci rozbor básně V Klobukách na Dušičky 1938. Je přímo nápadné, že první dva verše básně navozují celkovou náladu zvukem zvonů z chrámů v blízkosti Klobuk: „Tuřanských zvonů tuším hlas, / kvilických lkání zaléhá sem.“ Toto zdůraznění hlasů zvonů by bylo nápadné, i kdyby se objevilo u Tomana poprvé, avšak není tomu tak. Téma zvonů prochází téměř celou Tomanovou básnickou tvorbou.

K tomu na okraj jen takovou poznámku: Symbolismus, velmi zdůrazňující hudebnost verše, vedl jeho autory k vyjadřování zvukových efektů v jejich básních. Jsou obecně známá témata jednotlivých hudebních nástrojů u Antonína Sovy, Karla Hlaváčka, Fráni Šrámka a jiných. Zvony můžeme počítat mezi hudební nástroje jen s určitou liberálností. To však neznamená, že nebyly v tomto smyslu využívány. Např. u Fráni Šrámka máme v Měsíci nad řekou všechny zvony světa, které volají, svádějí. A slovenský básník, symbolista, o němž již byla řeč, Ivan Krasko, napsal právě v Klobukách báseň Šest hodin je... (zařazena do sbírky *Nox et solitudo*), která začíná tímto veršem: „Šest hodin je, odzvonili,“ ... Zde ovšem nejde o kostelní zvon, ale o zvon tovární, přesto však v Krasově básni neznamená jen oznámení časového údaje, ale začátek bezdějové situace, pro lyrického hrdinu básně velmi skličující.

U Tomana má hlas zvonů smysl celkem jiný, značně rozmanitý, a přece v zásadě velmi určitý. Příznačná v tomto smyslu je báseň Září z Měsíců. Toman se v ní pokusil navodit atmosféru válečných let, kdy šlo z lidského i národního hlediska o velmi mnoho. Učinil tak především ve druhé sloce, v níž vše je vyjádřeno právě zvukovými efekty: „duch země zpívá“ a „zní zvony z dálky tichým svatvečerem“, tedy obrazem, který se velmi blíží obrazu z básně V Klobukách na Dušičky 1938. Že jde o zachycení stejného prostředí, potvrzuje dost jednoznačně první verš básně: „Můj bratr dooral a vypřáh koně.“ Bylo by možno namítnout, že básník mohl myslet ono bratrství pouze symbolicky, právě tak, jako v symbol vyúsťuje celá báseň. Tomu však odporuje celkový způsob Tomanovy tvorby, která většinou vychází, možno říci až realisticky, z konkrétní situace. Nadto je tato konkrétní situace zcela možná a vlastně jistá. Pilný vykladač díla J. Š. Baara Josef Kebrle, který po celou dobu druhé světové války žil v Klobukách, v knížce *Slánsko v Baarových spisech* (Slaný 1940) pátral po životních osudech Tomanova děda Jana Bernáška, který byl Baarovým prototypem starosty Václava Sedmery z románu *Poslední rodu Sedmerova*. Při této příležitosti uvádí básníkova bratra Františka jako hospodáře na rodinné usedlosti v Kokovicích.

Téma zvonů je však u Tomana mnohem častější, než jsme dosud uváděli. Deset let po práci na sbírce Měsíce, píše Toman básně příznačně nazvanou *Po deseti letech*, s podtitulkem 28. září 1925, v níž se objevuje tento verš: „Kraj dokola zní písní hlubokou / těch věrných zvonů...“ A opačným směrem (míněno časově) můžeme narazit na báseň *Večer* a v ní na verše: „A chmurné zvony zadumaně zní / kouzelnou nocí pod-

zimní.“ Báseň byla otištěna v r. 1903 ve Zlaté Praze, patří tedy do počátečního období Tomanovy Tvorby, někam mezi Torzo života a Melancholickou pouť.

Avšak i když zajímavá, není nejdůležitější frekvence obrazu hlasů zvonů. Podstatnější je funkce, kterou tyto obrazy zaujímají. Tu je možno říci, že hlas zvonů přímo spoluvytváří obraz krajiny a duševního klimatu člověka. To platí stejně pro báseň Září, Po deseti letech i V Klobukách na Dušičky 1938. Zdá se, že tu jde o něco specifického jak pro krajinu, tak, přirozeně, pro básníka. Je to trochu obdobná situace jako ve verších již připomínaného slovenského básníka Ivana Kraska, který po léta žil v blízkosti Tomanova rodiště. Poezie tohoto velkého slovenského symbolisty je většinou tichá, bezhlasá, se značnou převahou obrazů večera a počátku noci, západů slunce, svítu měsíce. Při bližším průzkumu, přímo na místě, v Klobukách, jak už o tom byla řeč při popisu umístění klobuckého hřbitova, zjistíme, že jsou tu přímo ideální podmínky pro pozorování uvedených přírodních jevů, že nápadné a výrazné západy slunce jsou nejen v Kraskově krajině, ale i ve zdejší krajině reálné. Podobně je tomu zřejmě i u Tomana, pokud jde o rozléhání hlasu zvonů. Příhodný reliéf povrchu země, málo lesů, rozmístění kostelů na různých návrších dává reálné předpoklady pro působení jedinečného zvukového efektu, který se přímo stává součástí charakteru krajiny. Důležité přitom je, že tyto jevy se často opakují a oba básníci, o nichž byla řeč, žili na místě, nebyli pouhými návštěvníky, Krasko prožil v Klobukách sedm let a Toman v Kokovicích celé dětství až do třinácti let, kdy v r. 1890 přešel na gymnázium v Příbrami, jak to dosvědčuje jeho spolužák Hanuš Jelínek ve vzpomínkové knize Zahučely lesy (Praha 1947, str. 118). Avšak i potom čas od času Toman v Kokovicích pobýval, patrně k údivu spoluobčanů, jak o tom například svědčí dopis J. Š. Baara příteli Bedřichu Wildtovi ze dne 17. 4. 1907. Baar píše: „Události do jisté míry byla pro mě návštěva pana Bernáška, tohoto bohéma par excellence. Znaven Paříží, Amsterdamem — Londýnem — znechucen sociální demokracií i anarchismem — zklamán realismem — vrátil se přes Moravu — kde se stýkal se Svozilem, Těsnohlídkem a Neumannem (Stanislavem) — do Kokovic.“ (LAPNP 151/77 S. H.)

Tedy vše, Tomanova poezie i dobové doklady dosvědčují, že nejen „starý“ Toman, autor Měsíců a téměř v posledních letech života i básně V Klobukách na Dušičky 1938, ale i „mladý“ Toman z přelomu století byl oním Antonínem Bernáškem. Naznačoval to ve své tomanovské monografii již Fr. Buriánek, avšak až v souvislostech s rozborem Měsíců. Potíž je však v tom, že Toman ztěžuje toto poznání zvláštním zaměřením své poezie. U Tomana totiž neexistuje přírodní poezie v pravém slova smyslu, stejně tak jako u něho vlastně neexistuje ani skutečná poezie reflexivní, jak ve své neobyčejně cenné, dosud nevydané tomanovské monografii uvádí Přemysl Blažíček (s jehož lask. souhlasem tento jeho závěr uvádím). Výše uvedený názor je uveden velmi vhodně v souvislosti s básnickou paralelou Antonín Sova — Karel Toman (str. 26 rukopisu). Tedy stále a ze všeho vychází Antonín Bernášek z Kokovic. To vše je zřejmě skutečností, jen jedno jediné vadí, a tím je Tomanova báseň Kousek léta ze sbírky Torzo života. V této básni je řečeno velmi

mnoho a zřejmě ze všeho nejvýznamnější je společenská protestní nota, která vyznívá v rozloučení s idylou a s mecenášem. Avšak kromě toho zde Toman provolává i heslo, které je v rozporu se stálou existencí dětství a rodného kraje. Toto heslo zní: „Zpět v město!“ A dále důvěrně doznává: „Je teskno mi po Praze mé...“ Jak je vidět, básník Toman se nikterak snadno nevzdává tajemství své tvorby.

ÜBER DIE HEIMAT VON KAREL TOMAN

Karel Toman wird in der tschechischen Literaturgeschichte als Dichter von Reisen und Wanderungen durch die großen europäischen Städte interpretiert, zugleich auch als Dichter der Heimat. Über Heimat wird jedoch in seiner Poesie nur in ganz allgemeiner Form gesprochen, nirgendwo findet man einen konkreten Namen, der auf sein Heimatland Bezug hätte. Die einzige Ausnahme bildet das Spätgedicht „in Klobuky am Allersellentag 1938“, das uns Schlüssel gibt zur Enträtselung einer ganzen Reihe von Titeln von Tomans Gedichten. Auf Grund von thematischen Kongruenzen ist es dann möglich die reale Grundlage von verschiedenen Versen Karel Tomans nachzuweisen.